

Република Србија
МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
Новембар/Децембар 2023. године

СЕКТНО И МАНИПУЛАТИВНО ДЕЛОВАЊЕ Изазов и стварност

Андреј Протић, мајор полиције, Управа полиције

САДРЖАЈ

СЕКТНО И МАНИПУЛАТИВНО ДЕЛОВАЊЕ: Изазови и стварност	3
1. <i>Од дефиниције ка критеријумима</i>	3
2. <i>Од критеријума ка нормативи</i>	7
3. <i>Од нормативе ка реакцији</i>	13
4. <i>Изазови и стварност</i>	16
5. <i>Закључна разматрања</i>	16
<i>Литература</i>	16

СЕКТНО И МАНИПУЛАТИВНО ДЕЛОВАЊЕ: Изазови и стварност¹

1. Од дефиниције ка критеријумима

Апстракт: У овој раду бавимо се покушајем дефинисања неколико основних проблема везаних за област сектног и манипулативног деловања из перспективе јавне безбедности и кривично-процесне перспективе. Основни проблем је само разумевање и препознавање појава сектног и манипулативног деловања у појмовној, нормативној и безбедносној сфери, као и указивање на уобичајене заблуде везане за ове сложене облике друштвене патологије и то је уједно и основни фокус овога рада. Циљ овога рада је изношење основних увида у појмовне, класификационе, нормативне и методолошке оквире препознавања и реаговања на појаве сектног и манипулативног деловања, уз акцентовање искустава у мултидисциплинарном раду стручњака у овој области, илустрованих примерима из земље и иностранства, као и информисање о добрим праксама за препознавање и исправно реаговање на појаве из ове области социјалне патологије. Кроз овај рад аутори указују на методе и начине уочавања, препознавања, праћења, анализе и превентивног реаговања на ове појаве уз постављање питања о даљим могућностима и улогама државних органа, стручњака и организација цивилног друштва за сарадњу у овој области. Такође, указује се на потребу за интензивирање интердисциплинарне и међуресорне сарадње, организовање стручних скупова, обука, радионица и семинара, а у циљу размене релевантних информација, развијања институционалних капацитета за ефикасан рад и превентивну делатност у суочавању са проблематиком сектног и манипулативног деловања.

Кључне речи: сектно и манипулативно деловање, нормативни оквир, безбедносни изазови

Када је реч о појавама сектног и манипулативног деловања, као један од највећих изазова издваја се проблем дефиниције. Са становишта социологије и многих других друштвених наука, термин секта се етимолошки изводи из два латинска глагола: *secare*² или одсецати, одвајати и *sequi*³ или пратити, следити.⁴

¹ Стручни рад са Регионалне конференције IEP из области васпитног рада, одржане у Куршумлији, од 05. до 08.10.2023. године, припремљен за Зборник радова са Конференције.

² Пун облик латинског глагола прве конјугације је: *seco, secare, secui, sectum*.

³ Пун облик латинског глагола треће конјугације је: *sequor, sequi, secutus sum*.

⁴ Филолози српског језика Клајн и Шипка термин "секта" дефинишу као: "лат. *secta* правац кретања, школа мишљења од *sectari* следити нешто, према *sequi* следити, пратити. 1. рел. мања група која се одвојила од владајуће цркве и следи искључиво своја верска начела. 2. фиг. ужа, затворена група унутар веће организације, која се супротставља већини, заступајући посебна уверења и програме; Секташ: 1. припадник секте. 2. пеј. нетолерантна особа која застрањује и одваја се од групе. Секташито: одвајати се од већине и водити политику групашења, односно стварања секти у организацији; застрањивати. Секташтво: отуђивање од шире заједнице стварањем секте; подривање целовитости неке организације изнутра (партија, странка, струја); одвајање, отуђивање, подвојеност." Иван Клајн, Милан Шипка: *Велики речник страних речи и израза*; Прометеј, Нови Сад 2006 (стр. 1113).

Први глагол је популарнији за извођење тумачења појма секте и углавном се везује за религијски или у ширем смислу социолошки контекст. Па ипак, мишљења смо да покушај сагледавања феномена секти не би искључиво требало сагледавати као религијско или спиритуално питање. Ова димензија проблема свакако јесте присутна, али она не мора да буде смештена искључиво у призму сагледавања опозиције између "традиционалног" и "новог" и било какво фаворизовање "старог" само због традиције или чињенице да му припада убедљива већина. Већ су социолози религије указали на секте као на потенцијални проблем социологије, или тачније, појаву из домена социјалне патологије. Социолози такође наглашавају и да "наука о религији не улази у питање теолошке исправности или неисправности секте. За њу је секта само једна форма или тип верског живота чије особине настоји да испита и објасни. Исто тако, и за нашу друштвену заједницу, која религију сматра за приватну ствар, индиферентно је питање теолошке исправности или неисправности секти, осим уколико учење неке секте укључује ставове према грађанским дужностима верника који су са становишта заједнице неприхватљиви."⁵

У поређењу Цркве са сектом, Павићевић наводи могућност разликовања два момента: теолошко и етичко учење. Теолошки, Цркве и секте се оптужују за теолошке неправилности и догматска одступања, али нам се етичка димензија чини далеко интересантнијом: "Разлике између секте и цркве, као верске организације, потребно је нагласити с обзиром на све оне елементе који су битни за друштвене организације уопште: обим организације, начин пријема нових чланова, начин регрутовања функционера и њихова улога, положај члана организације, односно тип ауторитета који преовлађује у организацији."⁶ Павићевић дефинише Цркву и као "институционализовани облик верског живота" а значајна дистинкција Цркве у односу на секту је њена универзалност (вероватно у односу на хомогеност секте). Они који улазе у секту најчешће сматрају да ће задовољити неке емоционалне и егзистенцијалне потребе, а секте су по правилу елитистичке групе, пошто им је једна од најпрепознатљивијих карактеристика веровање у сопствену "изабраност."⁷

Један од значајнијих српских стручњака за ову област, пензионисани полицијски службеник и религијолог Зоран Луковић, понудио је једну свеобухватнију и савременију дефиницију појма секте: "Од етимолошког латинског *sequi* у преводу "следити" или *secare* што значи "одсећи" секте су и појмовно и суштински еволуирале. Нису то више искључиво јеретички правци одвојени од матице религије. Верско-религијски садржај и даље постоји, али не мора бити од пресудног значаја. Учења

⁵ Вуко Павићевић, *Социологија религије*, БИГЗ, Београд 1988 (стр. 329). Постоје међутим и сасвим другачија мишљења социолога, попут Брајана Вилсона или Ајлин Баркер, који развијају теоријске моделе којима покушавају да докажу "бенигни карактер" организација за које се, у неким другим стручним круговима, сматра да имају сектни и манипулативни карактер.

⁶ *ibidem* (стр. 333).

⁷ *ibidem* (стр. 334). Иако објављена пре неколико деценија, Павићевићева књига је и данас прилично актуелна, нарочито уколико желимо да сагледамо ставове социолошке науке по овим питањима, који се нису битно променили ни до данас. Иначе, Павићевић овде наглашава и да изнете карактеристике и поделе никако не треба сматрати као апсолутне, те да су оне одређене у односу на "идеалне системе".

секти данас садрже и окултно-магијске, филозофске, псеудонаучне, надритерапеутске, политичке и свакако подразумевајуће комерцијално-профитабилне елементе. Стручњаци, и са Истока и са Запада, годинама су се безуспешно трудили да у једној реченици дефинишу секте данашњице. Како им то није успело одредили су критеријуме по којима се нека група или организација сврстава у секте. Они су установили појам секте и критеријуме по којима оне спадају у домен верских права и слобода али итекако су назначили друштвено неприхватљиве и социопатолошке елементе па су их и санкционисали."⁸

Услед свега реченог, стручњаци за секте у свету избегавају покушаје дефиниције саме речи и чешће прибегавају дефинисању појма *секте* кроз дефинисање одређених критеријума друштвене опасности, при томе истичући еволутивност ове друштвене патологије као основну препреку за формирање универзално прихватљиве дефиниције. С тим у вези, савремени стручњаци за област сектног и манипулативног деловања,⁹ као факторе значајне за боље разумевање ове појаве, истичу значај присуства компонената радикализма, искључивости и екстремизма у учењима и деловању контраверзних организација, група или појединаца. Сам појам сектног и манипулативног деловања више се не везује искључиво за религијски контекст, него се, кроз праћење методолошких критеријума, такође препознаје и у комерцијалној, терапијској, едукативној и другим друштвеним сферама. Носиоци сектног деловања више не морају да буду искључиво групе, него и појединци који се преко друштвених мрежа и сајберпростора уопште иницирају неком друштвено деструктивном доктрином. Стога, сагледавање феномена сектног и манипулативног деловања долази у корелацију са појмом и садржајем именице екстремизам. Роџер Скрутон говори о појму екстремизам, као недовољно јасном термину који може да значи:

"1. Довођење политичке идеје до њеног крајњег исходишта, без обзира на штетне последице, практичне разлоге, аргументе и осећања који томе не иду у прилог; при том, уз намеру не само супротстављања опонентима, него и са циљем њиховог уништења.

2. Одсуство толеранције према било чијим другим ставовима.

3. Прихватање средстава за остварење коначних циљева којима се угрожавају живот, слобода и људска права других људи."¹⁰

Извор социјалне патологије који одређеног појединца или групу асоцира са сектним деловањем, често је испољавања екстремизма, који се најчешће одражава у покушајима наметања сопственог *система вредности* широј заједници.

⁸ Зоран Д. Луковић: *Верске секте – приручник за самоодбрану од секти*; Издавачки фонд Архиепископије Београдско-Карловачке и Издавачка кућа Драганић, IV издање, Београд 2003; стр. 19.

⁹ Клајн и Шипка појам *манипулације* дефинишу као: "фр. *manipulation* од лат. *manipulus* 1. руковање, (ручно) баратање, управљање предметима, робом итд. 2. пеј. плански утицај на појединце и јавност непоштеним поступцима ради постизања политичких циљева. 3. пеј. смишљено мењање, прилагођавање или извртање података и информација у циљу стицања користи, смицалица, подвала. *op. cit*; стр. 731.

¹⁰ Roger Scruton: *The Dictionary of Political Thought*; Hill & Wang, New York, 1982.

Лерд Вилкокс је у тексту *Шта је политички екстремизам*, дефинисао 16 кључних критеријума односа према онима који не припадају групи:¹¹

1. Оцрњивање карактера
2. Етикетирање и изругивање
3. Олаке генерализације
4. Недоказиве тврдње
5. Примена двоструких стандарда
6. Приказивање противника и критичара као злих
7. Манихејски поглед на свет
8. Захтев за примену цензуре и репресије према противницима
9. Граде сопствени идентитет у односу на перцепцију оних које доживљавају као непријатеље
10. Када су у могућности, прибегавају застрашивању као аргументу
11. Радо употребљавају пароле, флоскуле и бесмислени клишеи
12. Апокалиптична грозница
13. Уверење у сопствену моралну и интелектуалну супериорност у односу на друге
14. Уверење да је оправдано чинити и лоше ствари ако је циљ „племенит“
15. Високо вредновање емотивних уместо интелектуалних реакција
16. Веровање у натприродну основу сопствене супериорности, изабраност за историјску мисију или испуњење плана више силе у свету

Мада су сви побројани критеријуми имплицитно примењиви на организације сектног карактера,¹² последњи то јесте чак и у експлицитном смислу. Без веће даље разраде, релативно лако можемо да закључимо да је један од важних дефинишућих критеријума који у некој организацији препознају сектни карактер управо присуство екстремизма. Вилкокс даље наводи како присуство месијанске или спиритуалне компоненте екстремистима пружа покриће "права на слободу верског опредељења."¹³

¹¹ Laird Wilcox, *What Is Political "Extremism"?*; <http://www.voluntaryist.com/articles/027a.php>.

¹² Упоредити са критеријумима које за реформу мишљења даје Lifton, Robert J: *Chinese communist "thought reform": the assault upon identity and belief*; WRAMC, 1956, стр. 420-441.

¹³ "Њихова спремност да своју вољу наметну другима, да цензуришу и ућуткују противнике и критичаре и да у неким случајевима чак врше и активни прогон одређених група темељи се на Божанској вољи. Ово је необично ефикасан приступ зато што многи људи који се суоче са оваквом тврдњом често одустају од жеље за критиком нечега што се представља као слобода веровања, утолико пре што неке религије у друштву имају статус "свете краве."; Laird Wilcox, *op. cit*; cf. Janja Lalich, Michael D. Langone, *Characteristics Associated with Cultic Groups* и R. J. Lifton, *Thought reform and the psychology of totalism*; Norton, New York 1961.

Поређењем побројаних карактеристика елемената култног или сектног дејства и критеријума за одређивање екстремизма које је понудио Вилкокс утврдили смо неопходно постојање екстремистичке интенције у свакој организацији сектног карактера, али, и обрнуто: сваки вид екстремизма садржи и компоненту култног. На тај начин, култно се изводи из семантичког поља религијског и може да буде препознато у друштвеној и политичкој сфери, као својеврсни вид социјалне патологије супротстављен владавини права и демократском систему вредности.¹⁴

2. Од критеријума ка нормативи

Дакле, уколико се сагласимо да појаве сектног и манипулативног деловања нису сведене искључиво на домен личних уверења и вредности појединца, њихово препознавање и сагледавање у друштвеној сфери није само легитимно, него постаје и неопходно. Појам којим се бавимо као сектним и манипулативним деловањем, дефинишемо кроз различите критеријуме који се односе на различите облике насилне реформе мишљења, испирања мозга, контроле ума, групног притиска, нежељеног утицаја и других бихејвиористичких техника које имају за циљ промену система вредности појединца у циљу његовог саображавања групи. Различити појединци и стручне асоцијације на различите начине дефинишу ове критеријуме, а простор нам дозвољава да овде наведемо свега неколико тих модела.

Озбиљније анализе контроверзних појава које се називају испирање мозга (*brainwashing*) и *контрола ума*, углавном полазе од истраживања техника "реформе мишљења," америчког психијатра Роберта Џ. Лифтона,¹⁵ који је први поставио теоријске и методолошке оквире истраживања процеса ком су били изложени амерички ратни заробљеници у Корејском рату на чијој је рехабилитацији Лифтон био ангажован.

¹⁴ Из обимне литературе која се бави овим аспектом сектног деловања, издвајамо: Ankerberg, John and Weldon, John: *Cult Watch*, Harvest House Publishers, 1991; Caberta, Ursula: *Schwarzbuch Scientology*, Goldmann, München 2009; Caberta, Ursula: *Schwarzbuch Scientology*, Goldmann, München 2009; Crothers, Lane: *Rage on the right: the American militia movement from Ruby Ridge to homeland security*, Rowman & Littlefield, 2003; Gerstenfeld, Phyllis B and Grant, Diana Ruth: *Crimes of hate: selected readings*, Sage Publications, 2004; Gomes, Alan W: *Unmasking the Cults*, Zondervan, 2009; Haack, Friedrich-Wilhelm: *Führer und Verführte*, Pressedienst Demokrat. Initiative, München 1980; Haack, Friedrich-Wilhelm: *Sekten*, Evangelischer Presseverb. für Bayern e.V., Abt. Schriftenmission, München 1987; Kent, Stephen A: *Brainwashing in Scientology's Rehabilitation project force (RPF)*, Freie und Hansestadt Hamburg, Behörde für Inneres, 2000; Snow, Robert L: *Deadly cults: the crimes of true believers*, Greenwood Publishing Group, 2003; Snow, Robert L: *Terrorists Among Us: The Militia Threat*, Perseus, 2002.

¹⁵ Нарочито погледати студије: Lifton, Robert J: *Brainwashing in perspective: a psychiatric appraisal of Chinese communist "thought reform"*, Walter Reed Army Institute of Research and Walter Reed Army Medical Center (WRAMC), 1956 (University of North Carolina Press 1989); Lifton, Robert J: *Chinese communist "thought reform": the assault upon identity and belief*, WRAMC, 1956; Lifton, Robert J: *Thought reform of the western civilians in Chinese communist prisons*, WRAMC, 1956; Lifton, Robert J: *Thought reform and the psychology of totalitarianism*, Norton, New York 1961; Lifton, Robert J: *The Nazi doctors: medical killing and the psychology of genocide*, Basic Books, 2000.

Лифтон дефинише осам методолошких критеријума, којима показује корелацију реформе мишљења и *brainwashing*-а:¹⁶

- *Надзор над окружењем*: подразумева не само контролу над комуникацијом субјекта са спољним светом, већ такође и над унутрашњом комуникацијом, у циљу што већег одвајања од друштва;
- *Манипулација мистицизмом*: у питању је манипулација привидно спонтаним искуствима, која је заправо планирала и оркестрирала група или њен вођа, како би демонстрирала божански ауторитет, духовни напредак или неки изузетни таленат или знање, који издвајају групу и вођу од остатка човечанства, те самим тиме допушта и реинтерпретацију историјских догађаја, светих списа и других искустава.
- *Захтев за чистотом*: свет се доживљава у црно-белим категоријама, а од чланова се стално захтева потврда идеологије групе и тежња ка савршенству. Врло моћни контролни механизам који се у овоме примењује, јесте индуковање кривице или стида код следбеника.
- *Исповест*: "грех," који дефинишу вођа и група, мора да се исповеди или личном учитељу или пред читавом групом. Сваки вид приватности по овом питању је укинут, а група и/или вођа манипулишу кривицом коју починилац "греха" осећа, како би додатно везали његову лојалност.
- *Света доктрина*: доктрина групе или њена идеологија, сматрају се за свету и коначну Истину, која не подлеже било каквом облику критике или расправе. Ту истину није могуће наћи изван групе. Вођа групе, који се доживљава као представник божанства или читавог човечанства, такође је изнад било какве критике.
- *Учитавање језика*: група реинтерпретира постојеће речи и изразе на нове начине и даје им значења која изван групе нису позната. Овај жаргон је састављен из анти-интелектуалних клишеа, који постепено мењају мисаоне процесе и прилагођавају их систему вредности групе.
- *Доктрина изнад личности*: лична искуства и увиди адепта подчињени светој су "светој доктрини" и уколико су јој на било какав начин супротстављена, морају се интерпретирати на такав начин да се прилагоде идеологији групе.
- *Порицање опстанка*: група има призив да доноси одлуку ко има право на опстанак, а ко не. Ово се углавном не схвата буквално него значи да они који не припадају групи неће бити спашени, да су непросветљени или несвесни и да морају да буду преобраћени како би прихватили спасоносну идеологију групе. уколико се не придруже групи или је чак

¹⁶ Lifton, Robert J: *Chinese communist "thought reform," op. cit;* стр. 420-441.

критикују, чланови морају да одбију контакт с њима. Подједнако непожељан постаје и било који члан групе који одлучи да је напусти.

Лифтон је овим критеријумима поставио својеврсни методолошки темељ даљим истраживањима ове области. При раду с ратним ветеранима у *Војно-медицинском центру Волтер Рид*, током педесетих година XX века, са Лифтоном је сарађивала и Маргарет Т. Сингер, доктор клиничке психологије. Ако су Лифтонови критеријуми пружили методолошки оквир, Сингерова је прва која га је попуњавала развојем теорија попут *Систематске манипулације психолошким и социјалним утицајем*.¹⁷ Уместо термина *brainwashing* Маргарет Сингер у својим радовима и сведочењима употребљава *принудно убеђивање*, као својеврсни синоним.¹⁸

Било је природно да дође до прогресије обраћања стручњака надлежним државним органима законодавне, извршне и судске власти како би се благовремено донела одговарајућа законска решења и мере којима би се спречиле трагедије попут масовних убистава и самоубистава припадника култа "Храм Народа" у Француској Гвајани 1978. године и бројних других примера који су након тога уследили. Рецимо, већ 1979. године, представници *Америчке породичне фондације* (AFF) и *Мреже за свест о култовима* (CAN) коју је предводио Теодор "Тед" Патрик, имали су прилике да се обрате по питању реакције на проблем *култова*¹⁹ *ad hoc* комитету америчког Конгреса којим је председавао републикански конгресмен Роберт "Боб" Дол. Том приликом, термин "култ" је дефинисан тако да се односи на психоманипулативне религијске или нерелигијозне групе (на пример психотерапијске, политичке или комерцијалне).

"Конкретније, култ дефинишемо као групу или покрет који у значајној мери:

(а) Захтева необично велик ниво посвећености и оданости вођама, идејама или концептима;

(б) Користи процес „реформе мишљења“ како би убедио, контролисао или груписао следбенике;

¹⁷ Радови и студије Маргарет Т. Сингер превасходно су објављивани по разним стручним ревијама и годишњацима, а овде издвајамо наслове које је коауторски објавила с Јањом Лалић: Singer, Margaret T. and Lalich, Janja: *"Crazy" therapies: what are they? Do they work?*, Jossey-Bass Publishers, 1996; Singer, Margaret T. and Lalich, Janja: *Cults in our midst*, Jossey-Bass Publishers, 1995; Singer, Margaret T. and Lalich, Janja: *Sekten: wie Menschen ihre Freiheit verlieren und wiedergewinnen können*, Carl-Auer-Systeme, Verl. und Verl.-Buchh, 1997.

¹⁸ На енглеском, термин гласи *coercive persuasion* и практично је непреводив на српски језик – осим описно. Глагол *to coerce* значи принудити, присилити, али и застрашити. Израз се чини као прејак и не довољно прецизан, па није ни чудно што је шира научна заједница оклевала да га прихвати. Дистинкцију између терминологије коју користи Лифтон и Сингерова, у правном смислу покушава да контекстуализује Дик Ентони, у својој докторској дисертацији: Anthony, Dick: *Brainwashing and totalitarian influence: an exploration of admissibility criteria for testimony in brainwashing trials*, Graduate Theological Union, 1996. Ентони је, иначе, познати правни заступник разних култова.

¹⁹ Према Клајну и Шипки, лат. *cultus* од *colere* гајити, поштовати) 1. религијозно поштовање божанства; религијозни обреди, служење божанству. 2. велика љубав или изузетни поштовање према некоме или нечему; претерано дивљење, обожавање (~личности). Култни: који се односи на култ, који припада култу. 2. према коме се створио култ, који има много обожавалаца (~филм). *Op. cit.*, стр. 678.

- (c) Код својих следбеника систематски индукује стања психолошке зависности;
- (d) Експлоатише чланове у функцији испуњавања циљева вођа;
- (e) Наноси психолошку штету следбеницима, њиховим породицама или читавом друштву.

Култ не мора обавезно да буде религијског карактера. Оно што га дефинише су: елементи преваре или манипулације које следбеника потчињавају вођи или групи, у циљу похађања курса самоспознаје или побољшања вештина комуникације, продаје, памћења и слично."²⁰

Дакле, у складу са Првим амандманом Устава САД било је значајно да се, убрзо након трагедије у Џоунстауну у обраћању америчком Конгресу нагласи да разматрање опасних и деструктивних култова никако не значи покушај мешања у лична права и слободе људи на веровање и испољавање сопствене вероисповести. Заправо, ова дефиниција која критеријуме друштвене опасности ставља испред разматрања спиритуалне доктрине или идеологије је својеврсни темељ идеје савременог схватања и реаговања на појаве сектног и манипулативног деловања.

Амерички стручњак за проблематику култова др. Стивен Хасан издваја четири „поља контроле“ значајна за разумевање култних феномена, која синтетише у јединствени BITE модел контроле коју одређена група има над својим припадницима: Behavior (Понашање), Information (Информисање), Thought (Мисли) и Emotional (Емоције).²¹ Свака од побројаних категорија садржи читав низ контролних питања чијом применом се заправо утврђује присуство и тип манипулативних техника у било којој друштвеној групи.

Када је реч о методама и техникама *контроле ума (mind control)* амерички психолог Мајкл Лангон из Међународне асоцијације за истраживање култова (ICSA) успоставља следеће критеријуме:²² "Контрола ума, која се назива и „испирање мозга/brainwashing,“ „убеђивање застрашивањем/coercive persuasion,“ „реформа мишљења/thought reform“ и „систематска манипулација психолошким или друштвеним утицајем, односи се на процес којим група или појединац систематски користе неетичке манипулативне методе како би убедили друге да се, често и на сопствену штету, потчини жељама манипулатора. Неке од ових метода су:

- Опсежна контрола информација у циљу ограничавања припадника да доноси разноврсне изборе и одлуке;
- Преварна злоупотреба;

²⁰ The Cult Phenomenon in the United States (1979), "Statement of Ted Patrick"; Joint-Congressional Proceedings, statements by Ted Patrick. INFORMATION MEETING ON THE CULT PHENOMENON IN THE UNITED STATES, February 5, 1979, 318 Russell Senate Office Building, Washington, D.C. P.62-68. of Transcript of Proceedings. Cf. Chapman, Stephen: *On the Hill: Cult-mongering*; The New Republic, February 17, 1979; pp. 11-12.

²¹ Видети опширније на: <https://freedomofmind.com/cult-mind-control/bite-model/>.

²² Michael Langone, PhD Herbert Rosedale, Esq: *On Using the Term "Cult"*; ICSA Today, Vol. 6, No. 3, 2015, pp 4-6.

- Групни притисак;
- Интензивна индоктринација у систем веровања који запоставља независно и критичко мишљење и „спољни свет“ изван групе (друштво) сматра претећим, злим или заблуделим;
- Инсистирање да се нелагодност следбеника култа – поготово уколико су кривица и анксиозност индуковани самим боравком у култу – једино може да се превазиђе већом послушношћу групи и спровођењем њених правила;
- Психофизичко слабљење кроз неадекватну исхрану или услед радне експлоатације коју вође или група намеће следбеницима;
- Увођење у дисоцијативна стања свести („транс“) кроз злоупотребу медитације, ритуалне напева, говор на измишљеним „језицима“ и сличним вежбама или техникама где долази до сужавања свести, појачане сугестибилности и слабљења независног и критичког мишљења;
- Промене између строгоће/претњи и попустљивости/брижности, како би се условила послушност према вођама групе („дресура“) и некритичко извршавање њихових жеља;
- Изолација од друштва, подршке ближњих и форсирање јавних исповести у циљу индукције осећаја стида или безвредности."

Бенџамин Заблоцки, амерички социолог из исте асоцијације објашњава проблем *испирања мозга (brainwashing)* из перспективе сопствене струке и одговара на одређене дилеме о овом сложеном проблему: "

Лично се не противим постојању *Нових религијских покрета (НРП)*, а још мање слободи изражавања религијске свести. Штавише, активно бих се борио против било каквог покушаја власти да својим грађанима ограничи слободу изражавања религије. Такође, не верујем ни у право секуларних интелектуалаца, у које и самога себе убрајам, да оцењују или просуђују културну вредност спиритуалних веровања или делатности.

Међутим, на основу више од три деценије проучавања НРП, као учесник-посматрач и кроз разговоре са бројним припадницима или бившим припадницима, морам да приметим да су ови покрети ослободили друштвене и психолошке силе које имају заиста невиђену снагу. Ове силе су разориле бројне животе, како одраслих људи, тако и деце. Научници који се баве друштвеним феноменима имају не само право, него и обавезу да покушају да разумеју ове друштвене и психолошке процесе, без обзира на то да ли ће се то разумевање на крају показати као корисно или штетно за концепт слободе веровања.

Социолози који на све начине покушавају да „раскринкају“ конјунктуру „испирања мозга“ (*brainwashing*) исувише често наступају са позиција као да су већ спроведена опсежна истраживања понашања припадника култова и као да је на основу таквих истраживања могуће формирати дефинитивне закључке.

Заиста, током претходне деценије објављени су бројни научни радови о култовима. Међутим, пажљивијим прегледом објављеног материјала уочава се да је много тога

написано на основу веома оскудних података. Већина бољих истраживања заснива се на етнографским монографијама које третирају један НРП, али и даље нас чека посао синтезе података из тих појединачних истраживања.

Неколицина епистемолошких, компаративних или квантитативних истраживања која су до сада била спроведена углавном се заснива на сразмерно малим и нерепрезентативним узорцима. Осим тога, имам утисак као да су неки од истраживача показали дозу наивности потценивши способност култова да „спинују“ чињенице у сопствену корист. На другој страни спектра, слична пристрасност може да се уочи и у третирању психијатријских пацијената који су били припадници култова.²³

Међутим, упркос овим уравнотеженим ставовима, термини попут "испирања мозга" и "контроле ума," изазвали су бројне контроверзе како у науци, тако и у покушајима правног уређивања ове проблематике. Како се све више случајева везаних за деловање деструктивних култова појављивало пред америчким судовима, појавила се и потреба да се пронађу термини који би били употребљивији за легислативни процес. Доктор Алан Шефлин који је истраживао многе тајне програме америчке CIA, укључујући "Bluebird," "Artichoke," и "MK-Ultra" и злоупотребу хипнозе и других техника друштвеног утицаја, зато што је на суду заступао жртве тих експеримената, схватио је потребу за формулисање правног оквира за појам "туђинског утицаја" (undue influence). Ова синтагма узима у обзир утицај који доводи до слабљења личности функционалних и здравих људи, услед њиховог подвргавања софистицираним тактикама вођа култова и других менталних предатора. Као еминентни стручњак за право, Шефлин је радио на развоју теоријског модела који би судијама и тужиоцима био прихватљивији и јаснији од контроверзних термина попут "испирања мозга" или "контроле ума." На тај начин жртвама манипулативног утицаја пружио је могућност да потраже правду на суду након свега што су пропатили. Уједно, трагао је и за механизмом који би омогућио судијама, јавним тужиоцима, поротницима и адвокатима да изврше процену штете која је жртвама ових техника била нанесена кроз процес индоктринације и штетни утицај малигних и нарцисоидних предатора.

Шефлин је инспирацију за свој *Модел друштвеног утицаја (Social Influence Model-SIM)*²⁴ открио у песми Радјарда Киплинга "I Keep Six Honest Serving-Men." Код Шефлина, шест људи из Киплингове песме су: "Ко," "Зашто," "Како," "Где," "Кога" и "Шта". Шефлин је ову "шесторку" дефинисао као кључне елементе сваке приче која би требало да буде испричана и схватио њихов потенцијал за успостављање контура његове теорије о правном дефинисању туђинског утицаја.

- "Ко": Вршилац утицаја (идентитет и статус);
- "Зашто": Мотиви за вршење утицаја (циљ и сврха вршења утицаја);
- "Како, Шта": Метод утицаја (техника или начин вршења утицаја);

²³ Zablocki, Benjamin: *The Blacklisting of a Concept: The Strange History of the Brainwashing Conjecture in the Sociology of Religion*; Nova Religion, Oct. 1997.

²⁴ Schefflin, Alan W: *Supporting Human Rights by Testifying Against Human Wrongs*; International Journal of Cultic Studies, Vol. 6, 2015; 69-82.

- "Где, Када": Околности (место и време вршења утицаја);
- "Кога": Пријемчивост или рањивост примаоца утицаја (личне особине);
- "Шта": Последице (исход извршеног утицаја).

Процес дефинисања ове проблематике одвијао се паралелно и на европском континенту, али на њега су утицали другачији параметри. Један од основних догађаја који је покренуо процесе који покушавају да развију механизме препознавања и реаговања на појаве сектног и манипулативног деловања била су масовна убиства и самоубиства која су у дужем периоду и у више држава извршили припадници култа *Ред сунчаног храма*.²⁵ Специфичност европског система континенталног права подразумевала је искорак од категоризације појава сектног и манипулативног деловања ка дефинисању правног оквира за ефикасно реаговање демократског друштва на овакве појаве.

3. Од нормативе ка реаговању

Преглед упоредних правних решења у Сједињеним америчким државама, Европи и Аустралији даје Џејмс Ричардсон,²⁶ док социолози попут Масима Интровињеа или Натаниела Стинета у овим реакцијама препознаје дефицит демократије и пише са све популарнијег становишта које овакве правне реакције представља као форму "дискриминације над мањинским религијама."²⁷ Прва европска институција која је покренула правне механизме реаговања на друштвену опасност коју представља сектно и манипулативно деловање био је Савет Европе. Наиме, на основу извештаја који је сер Џон Хант поднео *Комитету за правне послове и људска права* (заведен као *Документ 6535*) и мишљења *Комитета за културу и образовање* (*Документ 6546*), *Савет Европе* на својој двадесет и трећој седници, одржаној 5. фебруара 1992, доноси *Препоруку 1178: О сектама и новим религијским покретима*,²⁸ у којој се сам проблем препознаје управо са становишта могуће злоупотребе људских права и препоручује државама чланицама да усвоје одговарајуће правне механизме и формирају и подрже асоцијације стручњака за праћење и реаговање на овакве појаве.

²⁵ Видети више у: James R. Lewis: *The Order of the Solar Temple the Temple of Death*; Taylor and Francis, London, 2016. и Stephen Singular: *Killer Cults Stories of Charisma, Deceit, and Death*; Sterling Publishing Company, Incorporated 2020.

²⁶ Видети више у: James T Richardson: *Minority Religions ('Cults') and the Law: Comparisons of the United States, Europe and Australia*; The University of Queensland Law Journal, 1995: стр. 183-207.

²⁷ Видети више у: Stinnett, Nathaniel: *Defining away Religious Freedom in Europe: How Four Democracies Get away with Discriminating against Minority Religions*; BC Int'l & Comp. L. Rev. 28, 2005: стр. 429-451.

²⁸

<http://assembly.coe.int//Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta92/erec1178.htm#1>. Одличан преглед европске легислативе до 2000 године, дат је и у Пројекту српских правних стручњака под називом: *Заштита малолетних лица (до 18 година) од употребе наркотика, алкохола и дувана, утицаја секти и других тоталитарних и деструктивних група – компаративна анализа*; аутори: др. Слободан Панов, др. Милан Шкулић, мр. Горан Илић, Правни факултет у Београду – Институт за упоредно право, Београд, јун 2000.

Колико је ова препорука СЕ ишла у сусрет догађајима, показало се свега две године од њенога доношења односно почетком масовних убистава и самоубистава чланова култа *Ред Соларног Храма*, која су се догађала између 1994. и 1997. године. Бруталност ових злочина покренула је нове дебате и контроверзе о сектама у Европи. Непосредно пре првих злочина *Ред Соларног Храма* која су почела крајем септембра 1994. године, крајем јуна исте године у Француској формирана је *Европска федерација центара за информисање о сектном деловању* (FECRIS, *Fédération Européenne des Centres de Recherche et d'Information sur le Sectarisme*). Док је још увек трајало изненађење институција почетком насиља *Ред Соларног Храма*, већ идуће године долази до терористичког напада у токијском метроу. Наиме, Шоко Асахара у Јапану основао своју псеудо-будистичку секту *Врховна истина* (Aum Shinrikyo), која је 1995 у Токијском метроу извршила терористички напад бојним отровом сарином и проузроковала смрт и повреде десетина људи.²⁹ Ови догађаји који су јасно показали да сектно и манипулативно деловање представља глобални безбедносни изазов подстакли су француски Парламент да 1995. године оформи Комисију која би проучила стање у Француској, како би држава реаговала превентивно у случају постојања претње од даљег деструктивног сектног деловања на њиховој територији. Резултати рада ове комисије сажети су у *Извештају Гест-Гајар* (*Rapport Gest-Guyard*),³⁰ где су дате препоруке да се формира посебан државни интер-ресорни орган који би се бавио институционалним праћењем и реаговањем на овај безбедносни изазов.

Затим, уследило је више значајних нормативних иницијатива од којих се посебно издваја друга Препорука *Савета Европе* која знатно оштрије и конкретније указује државама чланицама на проблем сектног и манипулативног деловања. Дакле, *Савет Европе* на својој седници од 22. јуна 1999. усваја *Препоруку 1412* под називом *Илегалне активности секти*.³¹ Овај документ се позива на претходну *Препоруку 1178* и тражи од држава чланица да донесу одговарајућа правна и институционална решења која би на ефикасан начин одговорила на криминалне активности које се крију иза верских слобода или друштвено корисног рада. Француска је прва одговорила на ову Препоруку СЕ и 12. јуна 2001. године усвојен је *Закон Або-Пикар* (*About-Picard*),³² који је назив добио по својим предлагачима: Николи Абоу, представнику партије центра и Катарини Пикар, народном посланику социјалиста. Сврха овога закона била је да превентивно делује против *секташког* (*des mouvements sectaires*) нарушавања основних људских права и слобода, те стога, не дефинише нова кривична дела, него само третира већ постојећа кривична дела у корелацији са

²⁹ Cf. *Encyclopedia of new religious movements*; ed. Peter Bernard Clarke, Routledge, 2006. Детаљније о овим инцидентима у литератури побројаној у Библиографији овог рада.

³⁰ <http://www.assemblee-nationale.fr/rap-eng/r2468.asp>. Врло сличне извештаје, сачинили су и парламенти Белгије (април 1997) и Немачке (јули 1997). Сва три извештаја достављена су Парламенту ЕУ.

³¹ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta99/EREC1412.htm>.

³² *Loi n° 2001-504 du 12 juin 2001 tendant à renforcer la prévention et la répression des mouvements sectaires portant atteinte aux Droits de l'Homme et aux libertés fondamentales*: http://www.assemblee-nationale.fr/11/dossiers/sectes_pn.asp.

сектним деловањем. Упркос томе, *Закон Або-Пикар* је изазвао бројне реакције и полемике, почев од америчког *State Department*-а, па до одређених невладиних организација.³³ *Министарско веће*, дало је 19. септембра 2001. одговор *Савету Европе* на *Препоруку 1412* и прихватило већину препорука СЕ, преузевши обавезу њихове даље имплементације.³⁴ Па ипак, *Министарско веће* није у потпуности прихватило препоруку о пружању подршке за формирање националних информативних центара пошто за такав подухват недостају финансијска средства, али је оставило могућност да се фондови за ту активност обезбеде преко СЕ. Затим су уследиле и законске иницијативе у другим европским државама, уз значајно учешће FECRIS који сада окупља више од педесет стручних асоцијација из Европе и света.³⁵

Коначно, на нашим просторима, ови процеси су покренули након два масовна убиства из 1993. године, која су се завршила самоубиствима учинилаца, иначе регрута на одслужењу редовног војног рока. Наиме, током редовног служења војног рока, у касарни "Јужноморавске бригаде" у Врању 03. јуна 1993. године, српски држављанин мађарске етничке припадности Јожеф Менедер убио је шест војника, једнога заставника и самога себе. Истрага је показала да је убица на левој подлактици имао истетовиран датум 03. јун 1993, а у његовој соби у родитељској кући пронађени су езотеријски симболи. Свега једну седмицу касније, у касарни у Шапцу, Суботичанин Нандор Киш убио је двојицу војника и неколицину ранио, а затим починио самоубиство. Претпоставља се да је припадао неформалној езотеријској групи која је касније у медијима неосновано била названа "Црна ружа" и без материјалних доказа повезана са групом младих људи која је на суботичком гробљу годину дана раније изводила "сатанистичке ритуале." Интерна истрага коју је поводом ова два догађаја спровела Управа Војне безбедности тадашње Југословенске армије није пронашла дефинитивне доказе да су учиниоци ових злочина припадали било каквој, па макар и неформалној езотеријској или "сатанистичкој" групи, што је отворило могућност да су учиниоци били "самоиницирани" у неки такав систем. Због сличности у начину извршења ових кривичних дела и низа других детаља, истрага никада није до краја искључила и могућност постојања групе која је можда досезала и до иностранства.

³³ Преко 40 НВО предало је петицију са притужбом на овај закон [Савету Европе](#), али је *Комитет за правне послове и људска права*, ову притужбу одбио као неосновану – између осталог и због тога што је закон у сагласности са *Препоруком 1412*. Видети: *Документ 9612* од 31.10.2002: *Извештај о слободи вероисповести и верским мањинама у Француској*: Mr Cevdet Akçali, Turkey, European Democratic Group: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc02/EDOC9612.htm>. И пре ове петиције, већ у јануару 2002, у Француској је формирана посебна невладина организација с циљем борбе за слободу савести: *Coordination des Associations & Particuliers pour la Liberté de Conscience – CAPLC*: <http://www.coordiap.com/>. Такође погледати и сајт <http://www.religiousfreedomwatch.org/>. Cf. Fouchereau, Bruno: *Secular society at stake: Europe resists American cults*, Le Monde diplomatique, June 2001: <http://mondediplo.com/2001/06/09sects>; Webster, Paul: *France to crack down on sects*, The Guardian, 14 June 2000: <http://www.guardian.co.uk/world/2000/jun/14/paulwebster>; Kent, Stephen A: *The French and German versus American Debate over "New Religions", Scientology, and Human Rights*; Marburg Journal of Religion 6/1, January 2001.

³⁴ *Committee of Ministers adopted at the 765th meeting of the Ministers' Deputies* (19 September 2001): <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc01/EDOC9220.htm>.

³⁵ Интернет презентација FECRIS доступна је на веб адреси: www.fecris.org.

Готово три деценије након масовних убистава у касарнама, у периоду од свега два дана почетком маја 2023. године извршена су још два масовна убиства са трагичним билансом од готово двадесет мртвих и рањених. Овога пута, истрага није пронашла било какве јасне доказе припадности учинилаца неком од езотеријских система или учења, али ови злочини где је један од учинилаца било дете млађе од 14 година, отворили су многа питања на која српско друштво тек треба да пронађе смислене одговоре. Нека од најзначајнијих питања су колико је корака наша држава у протекле три деценије учинила и какве је институционалне механизме развила како би се макар покушао превентивни рад у области која се односи на сваки облик екстремизма, радикализма и усвајања криминалног система вредности, поготово код деце и младих. Ништа мањи значај нема ни питање да ли је и на који начин превентивни рад у супротстављању оваквим облицима социјалне патологије уопште могућ, макар у одређеној мери.

4. Изазови и стварност

ББЦ и реакције на Косту...³⁶

5. Закључна разматрања

Литература

³⁶ <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65551403>